

УДК 821.161.1

Вікторія Анатоліївна ПЕРЦЕВА,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5203-761X>

ТРАДИЦІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХЕТИПУ «ОХОРОНЕЦЬ ПОРЯДКУ»

Кожна культура, і правова, зокрема, потребує текстів, що виконують функцію архаїчних. У формуванні правової культури в суспільстві важливу роль грає архетип охоронця права, який сформувався в суспільній свідомості. Цей архетип формується в художній літературі й кіномистецтві. Механізми, що формують цей образ абсолютно протилежні до юридичного дискурсу. З одного боку, абсолютна точність у найдрібніших деталях, відсутність будь-якої двозначності в інтерпретації юридичних законів. З іншого – детективні сюжети, що нестримно розвиваються, даючи ключ до розгадки злочину. Зрозуміло, що архетип охоронця порядку залежно від контексту може символізувати різні явища. Герой «кримінального» роману, детективу, анекдоту, шансону – за кожним із цих художніх типажів є певний стабільний комплекс ідей і почуттів, що мігрують із тексту в текст.

Фактично, вони розрізняються між собою тільки художнім наповненням архетипу й тим попитом на професійні й особові характеристики, які соціум хоче в певній сукупності бачити в тих, хто їх охороняє. Важливим доказом послідовного формування у культурі архетипу охоронця закону стала поява в 30-х рр. ХХ ст. творів про радянську міліцію як «свою», народну. Звичайно, до образу чекіста, правоохоронця література зверталася і раніше, ще в 20-і рр., але, зазвичай, у вигляді тривіальних персонажів, наприклад, «Собачий нюх» М. Зоценка, «Провокатор» Г. Шкурупія, «Надзвичайних пригодах на

волзькому пароплаві» О. Толстого, «Записки лікаря Піддубного» Ю. Шовкопляса тощо.

Першою вдалою спробою в цьому напрямі можна назвати «побутову» повість про кримінальний розшук О. Козачинського «Зелений фургон», майстерно вплетену в загальну канву того часу і спрямовану на ліквідування двадцятирічних образ і ненависті, що склалися через репресії й «червоний терор». Саме з появою цього твору можна з упевненістю говорити про початок формування двох традицій репрезентації архетипу охоронця порядку в радянській культурі, які надалі отримають свій розвиток.

Перша традиція робила акцент на особі працівника правоохоронних структур, тоді як друга – на професіоналізмі й неупередженому дотриманні букви закону. До творів першої традиції, які пропагували чуйність і гуманність охоронців порядку, зображених у повсякденних ситуаціях, можна віднести кілька «культових» творів: «Лапшин» Юрія Германа, «Жорстокість» Павла Нілина, «Сільський детектив» Віля Ліпатова, «Ера милосердя» братів Вайнерів. Так, зазначена консолідованість оголошена у першому ж абзаці повісті Ю. Германа, де розповідається про свято Лапшина на честь його дня народження. За святковим столом зібралися два міліціонери, лікар, хатня робітниця, працівник сільського господарства й електротехнік палітурної артілі, – тобто в мініатюрі була представлена вся «соціальна структура» тодішнього радянського суспільства. Перша традиція базувалась на певних літературних прийомах, що втілювались у різні сюжети: першочергово, не покарати злочинця, а врятувати від несправедливого покарання невинного; головне в покаранні – не жорстокість, а шлях до виправлення, що з'являється після вироку. Інакше кажучи, архетип охоронця порядку сприймався передусім як гуманний рятівник зруйнованої через певний злочин єдності суспільства, і лише згодом – як борець зі злом, адже радянська культура оголосила найсуворіше табу на щонайменші знаки міліцейської «крутизни».

Символом першої традиції репрезентації архетипу охоронця порядку з упевненістю можна назвати образ дільничного Аніскіна, що діє передусім

справедливо і лише потім, якщо його кондова справедливість не відчувається особою, що скоїла злочин, згідно із законом. Саме ці якості Аніскіна дозволяють зберігатися соціальному організму його села, мешканці якого за звичкою задовольняються у своєму побуті «життям без юридичних тонкощів». Аніскін потайки спостерігає за тим, що відбувається в рідному селі й, витрачаючи мінімум енергії, є тим джерелом соціального спокою й порядку, завдяки якому тільки й можливе існування гармонійного сільського життя.

Кілька років поспіль з'являються відразу три знакові для культури радянських часів образи охоронця порядку й закону: легендарна трійця Знавців: Знаменський, Томін і Кібрит, яка продовжує традиції першого архетипу – «людяність і добро», або «справедливість», як її розуміли односельці дільничного уповноваженого Аніскіна.

За свідченням одного з братів Вайнерів, під час обговорення сценарію «Місця зустрічі змінити не можна», довготривалі обговорення викликав постріл капітана міліції Гліба Жеглова у спину бандита Левченка, який втікав від міліції. У радянській пресі початку 80-х рр. розгорнулася жвава дискусія з приводу пропаганди радянським кінематографом жорстокості. За «пропаганду» піддаються критиці фільми «Пірати ХХ століття», «Сищик», герої яких відважно вступають у рукопашні бої зі злочинцями. До того ж антипатію викликало зображення «добра з кулаками», ще більше – «добра», одягненого в міліцейську форму.

Друга традиція репрезентації архетипу охоронця порядку – «суперменська». Цей архетип відрізняли відсутність сім'ї або розлад у ній через службову завантаженість, постійна готовність до ризику, нескінченна «брудна» робота та непохитність характеру. Слід сказати, що суспільство довго не погоджувалось з ідеєю про правоохоронну діяльність без примусу як єдиний метод роботи охоронця порядку. Про це, зокрема, свідчила шалена глядацька любов до образу Гліба Жеглова (Володимира Висоцького), що мало думав про чуйність і гуманізм стосовно своїх кримінальних клієнтів.

У творі В. Астаф'єва «Сумний детектив», назва якого прямо вказує на «сільську ідилію» Ліпатова, цей момент було точно схоплено. «Сумний детектив» став антитезою «Сільському детективу». В обох випадках герої є класичними архетипами охоронця порядку: чесні, чуйні, принципові, хоробрі. Але замість тихого і мирного аніскінського села ми зустрічаємо в творі Астаф'єва місто, що переповнене тотальним насильством. Показ іншого середовища визначає і різну професійну долю двох детективів. Аніскін і на пенсії продовжує працювати, оскільки село без нього пропаде. А ще відносно молодий опер Сошнін йде у відставку, присвячуючи себе літературній творчості, тоді як місто продовжує деградувати без нього так само, як деградувало під час його служби в міліції. Астаф'єв послідовно показує марність і навіть шкідливість сошнінських правоохоронних зусиль. Показова і доля «Сумного детектива» проти долі аніскінського циклу. Увійшовши до переліку «гучних» літературних творів часів перебудови, ця повість у наш час благополучно забута, та й справжній опер Сошнін навіть не наблизився до почесного статусу «народного дільничного» Аніскіна. Це через те, що, як тільки читацька аудиторія адаптувалась до рівня і стилю репрезентації в повісті різноманітного насильства, вона була забута.

Отже, У результаті співіснування двох традиції архетип охоронця закону зіграв важливу соціокультурну роль у руйнуванні багатьох моральних настанов суспільства. До того ж, існування в культурі архетипу охоронця закону підкреслює наявність важливої ідеї: зло, агресія й ненависть, що накопичуються у суспільстві, роблять неможливим існування охоронця як «надійного захисника народних інтересів».

Список бібліографічних посилань

1. Астаф'єв В. Печальный детектив. М., 1990.
2. Козюбра М. Право як явище культури. *Право та культура: теорія і практика*. Міжнар. наук.-практ. конф. К, 1997. С. 28–30.
3. Липатов В. Деревенский детектив. М., 1975.

Одержано _____